

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

■ De Praktijk

Adolescent zijn in een wereld zonder vader

In mijn werk als systeemtherapeut in de ambulante verslavingszorg is mij opgevallen dat steeds meer adolescenten zich aanmelden van wie de vader in het gezin ontbreekt als gevolg van overlijden of door scheiding. De gesprekken met deze moeders en jongeren, vooral zonen, beleef ik vaak als zwaar, anders dan in een ruimere gezinssamenstelling. Hoe komt dat toch? Bij het terugkijken van opgenomen gesprekken valt het me op: er is geen plaats voor humor. Waar de mogelijkheid tot relativeren wegvalt, blijven boosheid, depressie of wanhoop over.

Ik vraag mij af hoe ik de afwezige vader een plek kan geven in de therapie en laat me hierbij vooral inspireren door het gedachtegoed van Andolfi (zoals beschreven door Hillewaere, 2008) en dat van Nagy (zoals beschreven door Van den Eerenbeemt & Van Heusden, 2005). Andolfi zoekt naar gezinsverhalen en -mythes, en stelt de krachten centraal die maken dat de leden van een gezin op een bepaalde manier met elkaar omgaan. Hij zoekt naar een herverdeling van lasten, lusten en verwachtingen die aansluit bij de gezinsleden en past bij de fase waarin

een gezin zit. Nagy zoekt naar de rechtvaardigheid van relaties tussen mensen, de relationele ethiek. Wat is het fundament onder dit gezin? Is het stevig genoeg zonder vader of wankelt het, waardoor de gezinsleden op een andere manier hun veiligheid zoeken (bijvoorbeeld in middelengebruik)? Is er sprake van verlies en verstoringen in de gezinshiërarchie?

Jop, 24 jaar, is de jongste uit een gezin met vier kinderen. De drie zussen boven hem zijn 6, 7 en 9 jaar ouder. Jop omschrijft zijn jeugd als een nare tijd, waarin hij bang moest zijn voor de woede-uitbarstingen van zijn vader. Hij mocht nooit iets (wat zijn moeder heftig bestrijdt) en het was niet gezellig. Toen Jop 14 jaar was, kreeg zijn vader longkanker en kon hij niet meer werken. Jop blowde toen al stiekem en spijbelde soms van school. Zijn moeder werkte fulltime in ploegendienst. Jops vader ging steeds verder achteruit en had meer zorg nodig. Het inkomen van moeder was echter hard nodig, zodat zij niet minder kon werken. Jop ging steeds minder naar school en nam steeds meer de zorg voor zijn vader over. Die zorg werd steeds intensiever: verschonen, wassen en eten en medicijnen geven. Hij vertelt dat hij daar achteraf een heel dubbel gevoel bij heeft:

zorgen voor je vader met wie je geen vader-zoonrelatie hebt. Toen Jop 18 jaar was, overleed zijn vader.

Bij aanmelding rookt Jop vijf joints per dag. Hij zit boven op zijn kamer en komt alleen naar beneden voor het avondeten. Als het eten hem niet bevalt, vertrekt hij weer naar boven, schreeuwend dat zijn moeder een waardeloze trut is. Jops moeder blijft erg haar best doen om dingen te koken waar Jop van houdt. Jop vertelt dat hij ook zelf wil koken, maar daar is zijn moeder niet blij mee. Hij kookt te duur, en ze heeft al zoveel kosten door het middelengebruik van haar zoon.

Carter en McGoldrick hanteren de visie dat verlies van een gezinslid een emotionele disbalans veroorzaakt en het gezin in een overgangperiode brengt (zie Govaerts & Splingaer, 2004). Ook na een scheiding komt een gezin in een overgangsfase. Goed functionerende gezinnen kunnen die overgang maken en genereren na korte of langere tijd nieuwe vormen om hun anders samengestelde gezin constructief te laten zijn. In het gezin van Jop en zijn moeder lijkt dit niet te zijn gelukt.

Jop omschrijft zijn vader als iemand die zijn jeugd heeft verpest door zijn autoriteit te misbruiken. Hij blowde al toen zijn vader nog leefde, maar na diens overlijden verborg hij zijn gebruik niet meer en het nam snel in hoeveelheid toe. Moeder: 'Je vader was nog geen half uur dood, of jij stak een joint

op, midden in de kamer!' Zoon: 'Logisch toch?! Alleen hij was tegen, jij hebt er nooit iets over gezegd.' Moeder vertelt dat zij veel werkt om de vaste lasten te kunnen betalen, inclusief de cannabis voor haar zoon en zijn auto. Ze wil voorkomen dat ze midden in de nacht op de fiets naar haar werk moet omdat Jop met haar auto op stap gaat. De drie zussen maken zich zorgen om hun broer en moeder, maar hebben ook de handen vol aan hun eigen gezin en werk.

In dit gezin is de vader, die bovenaan stond in de hiërarchie, weggefallen en heeft moeder die plek vrijgelaten. Er is een gezagsvacuüm ontstaan. Jop lijkt zijn moeder door zijn gedrag te willen dwingen het ouderlijk gezag op zich te nemen.

De zoon en de vertrokken vader in de visie van Andolfi

Volgens Andolfi kan het gezin gezien worden als een huis met verdiepingen (zie Hillewaere, 2008, p.222). Beneden 'wonen' de kinderen, op de eerste verdieping hun ouders, daarboven de grootouders. In de huizen rondom wonen de overige familieleden en vrienden en bekenden. Tussen de verdiepingen wordt druk uitgeoefend. Bijvoorbeeld van grootouders naar ouders, en van kinderen naar ouders. Als er geen steun is vanuit de huizen rondom, raken ouders bekneld. Wanneer vader vertrekt, wordt de drukverdeling per definitie anders. Ook al zou de druk gelijk blijven,

de te dragen last wordt niet meer gedeeld door vier schouders. Dat doet pijn. Het kan zijn dat de grootouders hun verdieping gaan delen met de overgebleven ouder, wat de druk richting zoon vergroot. Ook kan gebeuren dat een zoon een verdieping stijgt om de lege plek van vader in te nemen. De benedenverdieping wordt leeg, of leger, als er nog andere broers en zussen zijn. Er kan ook strijd ontstaan om de lege plek. Neemt een zoon die plaats in, dan brengt dat verwachtingen met zich mee van alle andere leden van het gezin, ook van de roldrager zelf. Die zoon kan zich bijvoorbeeld privileges toe-eigenen en een hogere plaats in de hiërarchie innemen. Dit is alleen mogelijk als moeder dat toestaat of zelfs toejuicht. In dat geval moet de zoon voortdurend oppassen om uit de buurt van het trapgat te blijven. Terwijl de geluiden beneden lokken en het onbezorgde licht naar boven schijnt, trekt de macht aan hem.

Veel adolescenten die zich bij de verslavingszorg aanmelden, kunnen hun rollen niet langer dragen. Ik heb de indruk dat op deze adolescenten voortdurend een appel wordt gedaan om volwassen te zijn. Ze moeten gelijkwaardig worden aan hun moeder. Zij heeft immers een partner nodig die naast, of zelfs boven haar staat. Soms krijgen ze de rol van vader, als er jongere kinderen zijn in het gezin. Daarnaast hebben ze ook nog een eigen rol als adolescent. Dit is

een onmogelijk te vervullen taak. Ze proberen hun schouders te verbreden door zich krachtig te gedragen. Vaak helpt middelengebruik hen daarbij. Adolescenten die blowen horen vaak bij een groep, wat steun geeft. Het gebruik maakt daarnaast hun gevoel van verantwoordelijkheid tijdelijk lichter. Ze zeggen als het ware: 'Mijn taken zijn te zwaar, ik trek dit niet. Help!' Ze lijken het zo uit te stellen om volwassen te worden. Moeder wil een gelijkwaardige partner, zoon zorgt ervoor dat hij daaraan niet kan voldoen door kind te blijven. De faseovergang van het gezin stagneert en er ontstaan verstarde patronen waarin elk gezinslid gevangen zit. Het gezin legt hiermee onder de fundamenteën van het huis een explosief, dat uiteindelijk door één van de gezinsleden tot ontploffing zal worden gebracht (bijvoorbeeld door een adolescent die zijn moeder mishandelt, een arrestatie voor diefstal of een suïcidepoging van moeder). Het huis wordt te klein en de familie wordt naar buiten gedreven.... in dit geval in de armen van de hulpverlening.

De metafoer van 'het huis in beweging' van Andolfi helpt enorm om snel rollen, verbanden, gezinsmythen en krachten te zien. Door met het gezin het huis te tekenen, wordt snel duidelijk waardoor de gezinsleden elkaar zijn kwijtgeraakt. Het biedt hen de gelegenheid hun rol anders te gaan invullen, nu op een visuele manier helder wordt hoe het komt

dat ze zoveel last hebben van die rol. Ik vraag de moeder: 'Wanneer was je nog moeder? Waar zit je moeder-zijn in jou en wat kun je ervan aanspreken? Wat zit in de weg en wat heb je nodig om je zolder op te ruimen zodat je je last kunt dragen zonder teveel hulp van je zoon nodig te hebben? Welke andere hulp kun je inschakelen?' En met de zoon bespreek ik: 'Hoe kun je een verdieping zakken zonder drugs nodig te hebben? Wat heb je nodig van je moeder, mag ze je moeder weer worden? Waarmee kan ze je helpen om afstand te kunnen doen van de macht die je had op de eerste verdieping?'

Loyaliteit en herstel van vertrouwen in de visie van Nagy

Nagy gaat er van uit dat loyaal zijn aan je ouders geen keuze of norm is. Het gaat om een zijnsloyaliteit; het is er, als kind ben je basaal loyaal aan je ouders (Van den Eerenbeemt & Van Heusden, 2005).

De loyaliteit van Jop aan zijn moeder is er een die hem uitbuit, waardoor hij vertrouwen verliest. Nagy spreekt van een destructief recht dat ontstaat als je als kind te weinig hebt gekregen en teveel moest geven. Jops moeder vertelt dat ze niet van haar man heeft gehouden. Dit verklaart dat ze niet voor hem zorgde toen hij ziek werd. Ze heeft haar zoon overvraagd door toen van hem te verwachten dat hij de zorg voor zijn vader op zich nam.

Het lijkt goed mogelijk om vanuit

de visie van Nagy te kijken naar wat er in deze casus gebeurt, maar geeft zijn benadering ook houvast voor interventies? Ik besluit te starten met wat Nagy noemt 'de dimensie van de feiten' en vraag Jop en zijn moeder om samen een genogram te maken.

Het valt ons op dat ziekte en middelengebruik een terugkerende rol spelen in hun geschiedenis. Jops moeder en oma zijn allebei van plan geweest een einde aan hun leven te maken. Problematisch gebruik van middelen loopt ook door de generaties heen, maar het was taboe om hierover te spreken. Jop wil dit taboe doorbreken. Mijn hypothese is dat hoe mensen omgaan met ziekte, suïcidegedachten en excessief middelengebruik, veel vertelt over de waarde die zij al dan niet hechten aan de kwaliteit van hun leven.

Jop en zijn moeder krijgen in de therapie de ruimte om hun zorgen over elkaars middelengebruik uit te spreken. Niet in de vorm van ruzie, maar in een nieuwe vorm. Jop: 'Ik maak me zorgen over jouw drankgebruik en over je roken, omdat je heel veel hoest en al begint met drinken als je thuiskomt van je werk. Je werk wordt ook te zwaar voor je. We zijn pa kwijtgeraakt aan longkanker, ik wil jou niet ook kwijt raken.' Moeder: 'Ik maak me zorgen over jouw blowen, omdat ik zie dat je er een heel ander mens door wordt. Ik ben bang je kwijt te raken als je zo doorgaat en ik vind het heel erg dat je zo met je leven omgaat.'

De erkenning dat beiden zich zorgen maken over elkaars slordige omgang met hun

leven, verandert de verhoudingen. Helpend is ook dat ze hun angst delen om elkaar te verliezen aan de dood, terwijl ze elkaar in het leven nodig hebben. De behoefte van beiden aan erkenning voor hun persoon – mag ik bij jou zijn wie ik ben, met mijn schaamte en tekortkomingen – is gehonoreerd. De overige gezinsleden kunnen hun plek dan opnieuw bepalen. Er komt weer ruimte voor hen in het gezin als ook zij hun zorgen kunnen uiten. Er ontstaat een verbinding tussen ieders nieuw gevormde gezin en hun gezin van herkomst.

Jop schaamt zich voor zijn gedrag, maar komt aan de bijbehorende emoties (boos op zichzelf, angst dat hij op zijn vader lijkt, verdriet over de vergooide jaren) niet toe, tot hij stopt met blowen. Toen Jop de zorg voor zijn vader op zich nam, was zijn moeder er niet en woonden zijn zussen al buitenshuis. Moeder: 'Ik moest toch werken voor ons gezin? Anders konden we niet eten!' Zussen: 'Jij ging toch al niet naar school en bovendien heb je het zelf aangeboden.' Hem is onrecht aangedaan, dat door het uitblijven van erkenning wordt voortgezet door zijn moeder en zussen. Dit maakt hem wraakzuchtig: 'Ik zal krijgen waar ik recht op heb!'

Wat bij Jop opvallend snel gedragsverandering teweegbracht, was dat hij de gelegenheid kreeg te vertellen over de afgelopen jaren. In het bijzijn van zijn familie kregen zijn pijn en verdriet eindelijk voorrang. De anderen hielden elkaar aan de opdracht te luisteren. Na Jop kreeg iedereen de beurt om haar beleving van hun familieverhaal te vertellen. Ik stelde mij als therapeut de taak erop te letten dat er ruimte bleef voor de

boosheid van de afgelopen jaren, het ervaren van het aangedane leed. Men was verbijsterd over de diepte van ieders verdriet en lijden, en de eenzaamheid ervan. Jops verhaal maakte grote indruk op moeder, omdat ze veel hoorde wat ze niet wist. Bijvoorbeeld zijn angst om alleen met zijn vader thuis te zijn, terwijl zij naar haar werk was. Hij zou immers dood kunnen gaan en dan zou Jop er de schuld van krijgen, dacht hij. Moeder wist ook niet dat haar oudste dochter brieven schreef aan haar vader. Dit maakte duidelijk dat er een verbinding tussen hen was, waarmee ze niet bekend was. Het verlichtte voor hen allen de eenzaamheid; hun lijden werd gemeenschappelijk doordat het taboe om erover spreken opgeheven werd.

Door in de therapie ruimte te scheppen om te horen wat Jop gegeven heeft en dit te erkennen, wordt de rechtvaardigheid in de onderlinge verhoudingen hersteld, zoals Nagy dat omschrijft.

Toen ik moeder aan het eind van de therapie vroeg wie het meest behoefte had aan troost en wie haar dat het beste kon geven, noemde ze zichzelf als troostgever aan haar kinderen. De moeder voor wie tot nu toe gezorgd werd, ging in haar kracht staan en kon ervan uitdelen. Zo ontstond er een nieuw verhaal. De waarde van middeengebruik voor Jop werd steeds kleiner. Een half jaar later kon hij de stap zetten om op kamers te gaan wonen.

Joke van Zijveld

Literatuur

- Eerenbeemt, E. van den, & Heusden, A. van (2005). *Balans in beweging. Ivan Boszormenyi-Nagy en zijn visie op individuele en gezinstherapie*. Haarlem: De Toorts.
- Govaerts, J.-M., & Splingaer, G. (2008). Gezinsontwikkelingsperspectief. In A. Savenije, M.J. van Lawick, & E.T.M. Reijmers (red.), *Handboek systeemtherapie* (pp. 193-204). Utrecht: De Tijdstroom.
- Hillewaere, B. (2008). Verbinden om goed te kunnen loslaten. Systeemtherapie voor gezinnen met adolescenten. *Systeemtherapie*, 20(4), 216-238.